

3 วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

งานศิลปะไทยในรูปแบบงานศิลปะประดิษฐ์ที่พบในวัดนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนเล่าเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน อันเป็นหัวข้อหลักในสำหรับเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังของวิหารหลวงแห่งนี้ก็เป็นเรื่องของพระราชพิธีที่มีอยู่จริง กิจกรรมที่ปรากฏเป็นจริง เล่าไว้ด้วยภาพซึ่งวาดอย่างสมจริง...พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทำนองหนังสือเวียนมีเนื้อความที่ทรงอธิบายเล่าเรื่องวัดนี้ในพระราชประสงค์ด้านงานช่างของพระราชบิดา (รัชกาลที่ 4)...แม้กระแสดวงได้แพร่หลายมาแล้วในรัชกาลที่ 5 ดังการเขียนภาพทั้งเรื่องและทั้งลักษณะในแนวสมจริงที่พระอุโบสถแห่งนี้¹⁶

ภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม จัดเป็นจิตรกรรมไทยแบบประยุกต์ทำให้ตั้งข้อสังเกตว่า ช่างเขียนใช้หลักอะไรในการเขียนภาพพระราชพิธีทั้งสิบสองเดือนเพราะเนื้อที่ในการเขียนภาพมีอยู่จำกัด ในขณะที่พระราชพิธีทั้งสิบสองเดือนในแต่ละเดือนมีมากกว่าหนึ่งพระราชพิธี...จะเห็นว่าพระราชพิธีข้างต้นในแต่ละเดือนมีมากกว่าหนึ่งพระราชพิธี และพระราชพิธีบางเดือนยังมีการกระทำซ้ำอีก เช่น พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกกระทำในเดือนห้าและเดือนสิบเอ็ด พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากระทำในเดือนห้า และเดือนสิบ พระราชพิธีลอยพระประทีป กระทำในเดือนสิบเอ็ดและเดือนสิบสอง พระราชพิธีดังกล่าวมีทั้งที่เป็นพระราชพิธีเนื่องในศาสนาพุทธ เช่น การถวายไตรจีวรและการทำบุญพระบรมอัฐิ การพระราชกุศลต่าง ๆ เช่น เทศน์มหาชาติ ถวายสลากภัต วิสาขบูชา เป็นต้น ส่วนพระราชพิธีที่เป็นของพราหมณ์ เช่น พระราชพิธีจองเปรียง (ยกโคม) เติมพราหมณ์จัดขึ้นบูชาพระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ พระราชพิธีบูชาภิเชก ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเครื่องแบบสรงมูรธาภิเชกประทับในมณฑปดอกไม้สดแล้วทรงมูรธาภิเชก และพระราชพิธีศิวาราตรีเป็นพิธีลอยบาปเคราะห์ของพราหมณ์ เป็นต้น¹⁷

จากการศึกษาพบว่าลำดับภาพของจิตรกรรมที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีการลำดับภาพเหมือนกับในงานพระราชพิธีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือเริ่มจากเดือนสิบสองเป็นภาพแรก โดยช่างเขียนมีเทคนิคในการเลือกฉากสำคัญของพระราชพิธีในแต่ละเดือนมานำเสนอ และแก้ไขปัญหาความจำกัดของพื้นที่ฝาผนังโดยแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วนในบางช่องภาพที่มีพระราชพิธีที่สำคัญมากกว่าหนึ่งพระราชพิธี

¹⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 196-199.

¹⁷ ฉัตรบริรักษ์ ศรีวัฒนสาร. (2546). การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม. หน้า 42-43.

ภาพที่ 102 กระทงหลวงในพระราชพิธีจองเปรียง (ยกโคม)
หรือพระราชพิธีลอยพระประทีปในเดือนสิบสอง
(ที่มา : ถ่ายเมื่อ 15 กรกฎาคม 2555)

ด้านรูปแบบงานศิลปะประดิษฐ์ จากภาพเป็นรูปกระถางหลวงในพระราชพิธีจองเปรียง (ยกโคม) หรือพระราชพิธีลอยพระประทีปในเดือนสิบสอง ซึ่งมีลักษณะเป็นกระถางใหญ่ทำจากใบตองซ้อนกันสามชั้น ส่วนยอดเป็นรูปพุ่มทรงดอกบัว เสถียรโกเศศ กล่าวถึงพระราชพิธีลอยพระประทีปในเดือนสิบสอง ในวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่า ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน (รัชกาลที่ 5) ตอนที่ว่าด้วยลอยประทีปกล่าวว่า “การลอยประทีปลอยกระถางนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวงไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับเป็นพระราชพิธีอย่างใดไม่ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำว่าลอยโคมลงน้ำเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่าเป็นราชประเพณี ซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ”¹⁸

ด้านรูปแบบงานศิลปะไทย ภาพจิตรกรรมไทยในช่องภาพที่ 1 เป็นพระราชพิธีในเดือนสิบสอง (เดือนพฤศจิกายน) จิตรกรรมแสดงภาพพระราชพิธีลอยพระประทีป กฎมนเทียรบาลเรียกพระราชพิธีนี้ว่า พระราชพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคม โดยพระมหากษัตริย์เสด็จออกลอยพระประทีปในเวลากลางคืน และทอดพระเนตรการนักขัตฤกษ์ ส่วนพระอัครมเหสีและพระสนมฝ่ายในตามเสด็จในเรือพระที่นั่ง พระราชพิธีลอยพระประทีปกระทำในวันขึ้น 14-15 ค่ำ และ แรม 1 ค่ำ เดือน 12 รวมสามวัน

ด้านการจัดวาง เป็นภาพกระถางหลวงในภาพจิตรกรรมไทยพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร นอกจากนี้ในฉากแม่น้ำมีขบวนเรือพระที่นั่งลอยเป็นแถว และมีเรือของชาวบ้าน ประกอบอยู่ด้วย อาทิ เรือที่กำลังบรรทุกสิ่งของในการประกอบพระราชพิธี เรือบรรทุกกระถางดอกไม้ไฟที่ใช้จุดในงานพระราชพิธี

ภาพที่ 103 บายศรีตัน 3 ชั้น ในพระราชพิธีพืชมงคล (ขอฝน) เดือนเก้า
(ที่มา : ถ่ายเมื่อ 15 กรกฎาคม 2555)

¹⁸ เสถียรโกเศศ. 2516. วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย. หน้า 314-315.

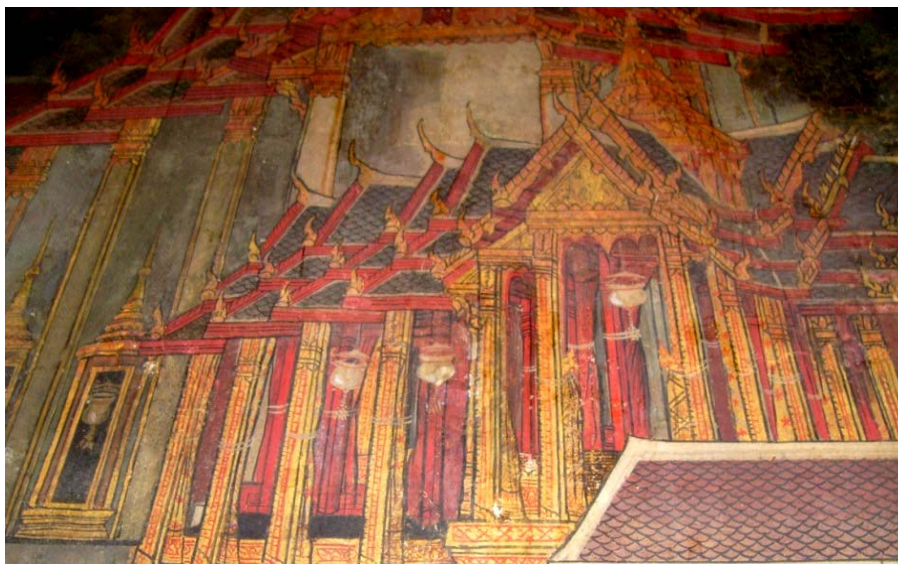
ภาพที่ 104 บายศรีและพราหมณ์ในพระราชพิธีเดือนเก้า
(ที่มา : ถ่ายเมื่อ 15 กรกฎาคม 2555)

ด้านรูปแบบงานศิลปะประดิษฐ์ บายศรีต้น 3 ชั้นในพระราชพิธีพืชมงคล (ขอฝน) เป็น การพระราชพิธีเดือนเก้า (เดือนสิงหาคม) สะท้อนให้เห็นพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลต่อพระ ราชพิธีในราชสำนัก เช่นภาพพราหมณ์กำลังเชิญบายศรีและเครื่องเซ่นสังเวยอยู่ด้านนอกพลับพลา ซึ่ง บายศรีเป็นความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หมายถึงเขาพระสุเมรุ พิธีขอฝนที่กระทำในเดือนเก้า เพื่อให้ฝน ตกต้องตามฤดูกาล อนึ่งสังคมไทยสมัยก่อนยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรม พระราชพิธีนี้จึงเป็นการเรียก ขวัญและกำลังใจให้แก่การเกษตรกรรมและการดำรงชีวิตของอาณาประชาราษฎร์ ซึ่งพระราชพิธีพืชมงคล เป็นพระราชพิธีที่ทำขึ้นเฉพาะในปีที่ฝนแล้งเท่านั้น “การขอฝน” จึงมิได้เป็นพระราชพิธี ประจำปี ซึ่งบทบาทของบายศรี 3 ชั้นนี้ส่วนใหญ่ใช้เป็นเครื่องสมโภช สังเวยในพิธีมงคลต่าง ๆ หรือสู่ ขวัญในพิธีสมรส ของชั้นหลาน เจ้านายฝ่ายเหนือ ใช้ในพิธีสมรสของชั้นหลานเจ้านายฝ่ายเหนือ

ด้านรูปแบบงานศิลปะไทย เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังในช่องภาพที่ 10 พระราชพิธีเดือนเก้า (เดือนสิงหาคม) ในพระราชพิธีพืชมงคล (ขอฝน) เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

ด้านการจัดวาง เป็นภาพบายศรี 3 ชั้นในภาพจิตรกรรมไทยพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิต มหาสีมารามราชวรวิหารในพระราชพิธีพืชมงคล (ขอฝน) มีพราหมณ์กำลังเชิญบายศรีและเครื่องบัต พลี การจัดวางภาพพระราชพิธีเดือนเก้า ประกอบด้วยพิธีในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ มีภาพ พลับพลาโถงที่ตั้งอยู่บริเวณนอกกำแพงพระบรมมหาราชวัง บริเวณท้องสนามหลวง เจ้าพนักงานเชิญ เครื่องอิสริยยศ ได้แก่ หีบหมาก พานรอง และพระขรรค์ พระสงฆ์นั่งเจริญพระพุทธมนต์อยู่ภายในพลับ

ปลาโง่ประกอบด้วยบุคคลสำคัญประนมมือ มีการบรรเลงเพลง ขับกล่อมระหว่างการประกอบพระราชพิธีด้วยวงมโหรี ภาพพราหมณ์กำลังเชิญบายศรีและเครื่องเซ่นสังเวยอยู่ด้านนอกพลับพลา สิ่งที่สำคัญคือ มีภาพขนาดเล็กที่แสดงชัดเจนถึงพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้แก่ ราชวัติฉัตรกระดาดขึ้นอยู่สี่มุม มีท้าวจตุโลกบาลที่ 4 ประจำทิศ มีพระสุกตินั่งตรงกลางและมีรูปปลาช่อนและงูปรากฏอยู่ด้วย

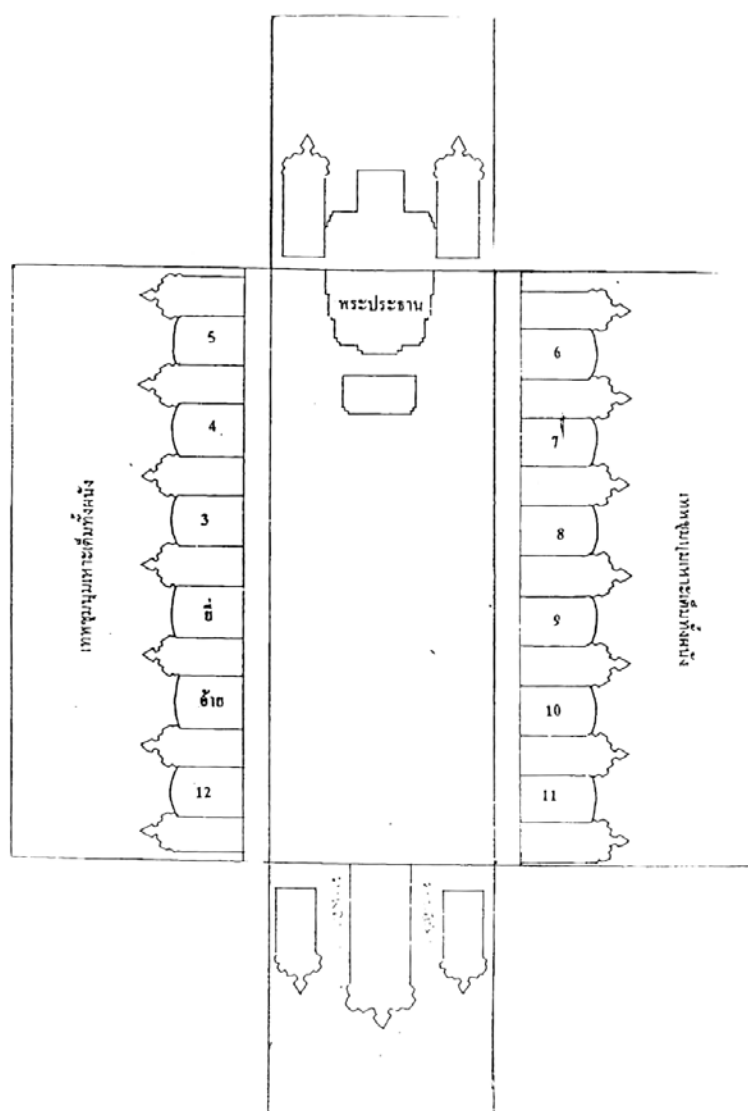
ภาพที่ 105 การประดับโคมหวดและโคมหม้อด้วยพวงอุบะไทยในฉากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพระราชพิธีวิสาขบูชา (พระราชพิธีเดือนหก)
(ที่มา : ถ่ายเมื่อ 15 กรกฎาคม 2555)

ด้านรูปแบบงานศิลปะประดิษฐ์ จุดเด่นในภาพคือการประดับโคมหวดและโคมหม้อด้วยพวงอุบะไทยในฉากวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชพิธีวิสาขบูชา (พระราชพิธีเดือนหก) ซึ่งการตกแต่งโคมด้วยพวงอุบะไทย ซึ่งโคมดังกล่าวเรียกว่า “โคมหวด” และ “โคมหม้อ” โคมเหล่านี้มีแขวนประจำในพระอุโบสถ หรือพระวิหาร โคมทำด้วยแก้วได้ใช้ตามประทีปในยามค่ำคืน โคมนี้เป็นที่นิยมใช้กันอยู่เมื่อสมัยรัตนโกสินทร์

ด้านรูปแบบงานศิลปะไทย เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังในช่องภาพที่ 7 พระราชพิธีเดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ประกอบไปด้วยพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ กับพระราชพิธีวิสาขบูชา เป็นงานจิตรกรรมไทยที่มีการประดับตกแต่งโคมหวดและโคมหม้อด้วยพวงอุบะไทยในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชพิธีวิสาขบูชา (พระราชพิธีเดือนหก) เป็นการประกอบพิธีเวียนเทียนรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

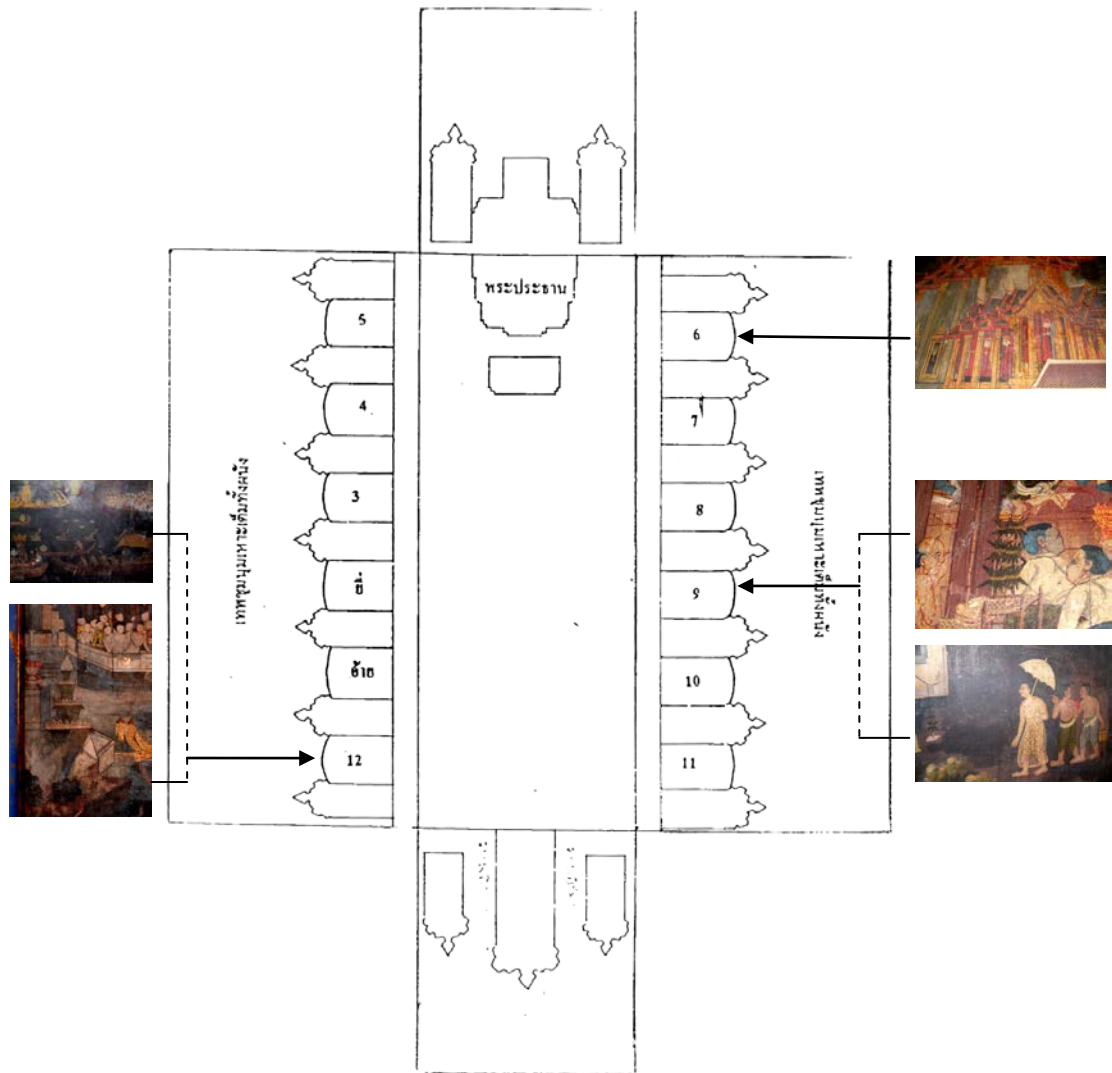
ด้านการจัดวาง เป็นภาพการประดับโคมหวดและโคมหม้อด้วยพวงอุบะไทยในภาพจิตรกรรมไทยพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรก

นาขวัญ และการพระราชพิธีวิสาขบูชาพระราชพิธีเดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ช่างเขียนแบ่งพื้นที่ของภาพจิตรกรรม ออกเป็นสองส่วน คือ ภาพด้านบนเป็นภาพพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จัดเป็นพิธีในศาสนาพราหมณ์ ส่วนพิธีในศาสนาพุทธคือพิธีพืชมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ปลูกพลับพลารับที่หน้าท้องสนามหลวง และสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์ภาพด้านล่างเป็นภาพพระราชพิธีวิสาขบูชา โดยใช้ฉากที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพิธีการเวียนเทียนในวันวิสาขบูชาของเหล่าสาวชาววังที่ห่มสไบ และนุ่งผ้าโจงกระเบนอย่างงดงาม และชายที่เป็นข้าราชการฝ่ายหน้าสวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนคล้องผ้าพาดบ่า

ภาพที่ 106 แผนผังภายในอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

(ที่มา ฉัตรบงกช ศรีวิวัฒนสาร. 2546 : 97)

ภาพที่ 107 แผนผังและตำแหน่งการจัดวางงานศิลปะประดิษฐ์ในงานศิลปะไทย
ภายในวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร